Medeniyet: İnsanlığın Ortak Dili*

Vefa Taşdelen

Giriş

"Medeni insan", "medeni ulus", "medeniyetin beşiği", "medeniyet adına", "medeni cesaret", "medeni hal" gibi içinde medeniyet kavramının geçtiği ifadeleri günlük hayatta sık sık kullanırız. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, medeniyette bir ideal vardır. Medeniyetin, insanı bir üst kimliğe, bir değerler alanına, ileri bir hedefe doğru taşıyacağını düşünürüz. Buna göre "medeni" olmak, bir insan için iyidir. Bir toplum için "medeniyet halkası" dâhilinde yer almak, arzu edilebilecek bir şeydir. Medeniyeti oluşturan bilim, sanat, felsefe, hukuk, adalet, eğitim, mimari, insan hakları, ileri refah seviyesi gibi evrensel değerleri üretebilmek, önemli bir göstergedir. Medeniyet kendi özünde her zaman bir iyiliği ve iyimserliği taşır. O, yeryüzünün tinsel birikimini, ürettiği yüce değerleri yansıtır. İnsanlığın ayrıştığı değil, birleştiği noktaya işaret eder.

Akdeniz, Ege, Asya, Mezopotamya, Ortadoğu, Güney Amerika gibi coğrafyayı; Yahudi, Hıristiyan, İslam gibi dini temele alan medeniyet tasnifleri söz konusudur. Hint, Çin, Mısır, Sümer, Yunan, Roma, Osmanlı gibi, toplumların tarih içindeki etkinlik ve etkililiklerini dikkate alarak yapılmış tasnifler de vardır.[1] Kuşkusuz bu sınıflamalarda, temel öncül önemlidir. Eğer medeniyeti coğrafyanın oluşturduğuna inanıyorsak, o zaman coğrafi bölgelerin özelliklerine göre medeniyet havzaları oluşturabiliriz.[2] Eğer dini inanışları temele alıyorsak, Yahudi medeniyeti, Hıristiyan medeniyeti, İslam medeniyeti gibi tasnifler ortaya koyabiliriz. Ekonomik temelli bir sınıflama yapacak olursak, toplumları kalkınmışlık düzeylerine göre sınıflandırabiliriz.

Bu sınıflamaların her birinden bir değil, birçok medeniyet biçimi ortaya çıkar. Ne var ki, bu çoğul yapı, medeniyet kavramının işaret ettiği, kültür ve inanışlar üstü birliği ortaya koymaz; insanlık tözü, insanlık değerleri temelinde bir birleşim halkası oluşturmaz. "Medeniyet: İnsanlığın Ortak Dili" başlığını taşıyan bu makalede, medeniyetin, bir üst değer ve kimlik olduğu görüşünden hareket edilerek onun kültürlerden türeyen, fakat kültürler üstü kalan yapısına dikkat çekilecektir. "Bu üst değeri ortaya çıkaracak şekilde kapsayıcı bir kültür sınıflaması ve analizi yapılabilir mi?" sorusu da makalenin ele aldığı sorunlar arasında yer alacaktır.

1. Medeniyet Yolu: Aile, Ev, Şehir

Zamanın nabzı, bilincin eşyaya değmesi, dünyaya dokunması ile birlikte atmaya başlar. Doğayı kültüre, kültürü medeniyete dönüştüren bu bakış ve dokunuşla tarih de başlamış olur. Bu yaklaşıma göre, insanlığın atası Hz. Âdem, belirli bilgiler, talimatlar, emirlerle yeryüzündeki varoluş konusunda aydınlatılmıştı.[3] Onun hayatı, yerleşik bir hayattı. Habil ve Kabil'in hikâyesine bakılacak olursa, oğullardan Kabil, kurban olarak "ekin", Habil ise sahibi olduğu hayvanların en iyilerinden birini kurban etmişti. Yeryüzündeki varoluşun bu ilk halinde, bir tarım ve hayvancılık kültürü söz konusudur.[4] Bu da insanlığın

---

* Taşdelen, V. (2012). Medeniyet: İnsnalığın Ortak Dili. *Hece*, 188, ss. 8-22.

[1] Bkz. Arnold J. Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*, çev. Kasım Yargıcı – M. Ali Yalman, Örgün Yayınları, İstanbul, s. 183, vd.

[2] Fernand Braudel'de tarihi, dolayısıyla medeniyeti coğrafya oluşturur. Doğu kültürlerinin oluşumunda doğu, Batı kültürlerinin oluşumunda da batı coğrafyasının etkisini öne çıkarır. O, Akdeniz uygarlığından söz ederken, Akdeniz coğrafyasının belirlediği bir medeniyet oluşumundan söz eder. (Bkz. (Bkz. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yayınevi, İstanbul, 1989).

[3] "Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti." (*Bakara*, 31)

[4] (1) "Âdem karısı Havva ile yattı. Havva hamile kaldı ve Kayin'i doğurdu. "Rab'ın yardımıyla bir oğul dünyaya getirdim" dedi. (2) Daha sonra Kayin'in kardeşi Habil'i doğurdu. Habil çoban oldu, Kayin ise çiftçi. (3) Günler geçti. Bir gün Kayin toprağın ürünlerinden Rab'e sunu getirdi." (*Tekvin*: 4. Bölüm). Taberi, *Tarih-i Taberi*'de Hz. Adem'in

kökeninde, yerleşik bir hayatın olduğunu gösterir. Giambattista Vico'nun, semavi kültürlerin belirtisi olarak gördüğü[5] insanların bir arada yaşaması, evlilik töreni ile ailenin kurulması, defin töreni ile gömülmesi, kutsal metinlere göre bütün bunlar da daha Hz. Âdem'in çocukları ile birlikte başlamıştır. Kıssadan da anlaşılacağı üzere Habil ve Kabil arasındaki anlaşmazlık "evlilik" konusunda ortaya çıkmış, kurban olarak "hayvan" ve "ekin" sunulmuş, yeryüzünün ilk ölümü, ama aynı zamanda ilk cinayeti gerçekleştiğinde cesedin ne yapılması gerektiği konusunda, bir karganın toprağı eşelemesi örnek alınarak ilk "defin" olayı gerçekleştirilmiştir.[6] Buna göre, evlilik, aile, defin, tarım ve hayvancılık gibi medeni işaretler, ama aynı zamanda meleklerin öngörüsünü yansıtacak şekilde[7] ilk bozgunculuğunun çıkması, ilk kanının dökülmesi de daha insanlığın kökeninde ortaya çıkmış, iyilik ve kötülük, bu şekilde kendini tarih sahnesinde göstermiştir.

Tarihin elleri çok eskilere uzanmaz. Bu ilk yaşantılardan günümüze belirli işaret ve kalıntıların ulaşmaması gayet doğaldır; zira kullanılan malzeme, doğanın bir parçasıdır. Kısa süre sonra doğaya döner, doğanın bir parçası haline gelir. Devasa yapıların, görkemli binaların, kalıcı nesnelerin üretilebilmesi için, binlerce kişinin iş gücüne, büyük maddi kaynaklara ihtiyaç duyulduğundan, bu tür yapılar ancak M.Ö. 3000'lere doğru ortaya çıkabilmiş, bu binaların yapımında yüzlerce, binlerce köle çalıştırılmış, taş ve mermer ocaklarında yıllarca süren faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu da pagan bir inanç ortamında gerçekleşmiştir. Zira tek tanrılı dinlerin insanın faniliğini vurgulayan mesajları, kibri ve belirli ölçüde görkemi kırmıştır. Binlerce kölenin, ustanın, bilginin, yıllarca uğraşarak inşa ettikleri anıtsal yapılar, ancak fani bir benliğin tanrılaşma arzusu ve sonsuzluk arayışı olarak görülebilir. Bu nedenle kölelik sistemi, pagan toplumlarda (sözgelimi Antik Mısır, Antik Yunan, Antik Roma) daha ileri boyutlarda ortaya çıkmıştır. Bir benliğin tanrılaşma arzusu, her zaman daha fazla maddi güce, daha fazla görkeme, yani daha fazla köleye, daha fazla şiddete ihtiyaç duymuştur.

Medeniyet, bir üst değer, bir üst oluşumdur. Onun ortaya çıkabilmesi için öncelikle ailenin, soyun, evin, köyün, şehrin, kavimin ve toplumun ortaya çıkması gerekir. Bu kültürel oluşumlar sonucu, insanlığın en üst kurumu olarak medeniyet ortaya çıkar. Medeniyetin üst oluşum olmasının nedeni, tüm kültürlerin ortak birikimini yansıtan, kültürler üstü bir yapılanma oluşu, tam olarak herhangi bir kültüre değil, insanlık tözüne ait oluşundandır. Medeniyet insanlığın ortak malı, ortak değeridir. Her kültür oraya kendi armağanını sunar. Ahlaki, insani ve hukuki değerler; bilim, felsefe, mimari, edebiyat ve sanat eserleri; köylerin, kasabaların, şehirlerin, devletlerin oluşumu ve biçimlenişi; üretim tarzları; bütün bunlar medeniyetin evrensel halkasını meydana getirirler. Kültürlerin ürettiği her değer doğrudan medeniyet halkasına katılmaz, kültür içinde kalır. Bunun nedeni, medeniyet halkası içinde değil de o kültür içinde bir anlama ve değere sahip olmasıdır. Medeniyete dâhil olan değerlerde ise tüm kültürleri ilgilendiren bir özellik vardır. Medeniyet, insanlığın ortak dilidir. Kültürel kimliklerin öne çıkmadığı, bunun yerine daha çok insanlık tözünün konuştuğu bir alandır. Bir edebiyat eseri, bir ulusun dilinde varlık kazanır, belirli bir kültür içinde şekillenen varoluş biçimini anlatır, ama ona ilgi duyma nedenimiz ne dili, ne de kültürüdür. Bizi asıl ilgilendiren eserde cisimleşen insanlık tözüdür.

Medeniyetin oluşumunda "ev" önemli bir unsurdur. Ev, bir yaşama biçimini ifade eder öncelikle. Evi olan kişi, toprağa bağlanmış, yeryüzünü kendi yurdu olarak benimsemiş bir kişidir. İnsanlar toprağa bağlanarak evi oluşturmuş, evlerle köyleri ve şehirleri meydana getirmişlerdir. Bu, ilk insandan beri böyledir. Kâbe, Hz. Âdem'in kurduğu ve Hz. İbrahim'in yeniden inşa ettiği ev olarak toprağa saçılan ilk medeniyet tohumudur. İnsan bir yere bağlanabildiği ölçüde medeniyet unsurlarını üretmeye başlar. Gezgin ve göçebe kültürü, bir günü yaşamak üzerine kurulmuştur. Bu tür toplumlar, günübirlik yaşayan toplumlardır. Bu yüzden çadır yaşantısı, medeniyet üretecek yeterlikte değildir. Medeniyette biriktirmek, geleceğe yönelmek vardır. Medeniyet demek şehir demektir. Şehir ise güvenlik demektir, eğitim demektir, kütüphane demektir, yönetim demektir. Bütün bunlar medeniyeti oluşturan ve medeniyet tarafından oluşturulan değerlerdir. Medeni insan, şehirli insandır,[8] ama aynı zamanda iş bölümü içinde başkalarına bağımlı bir insandır da. Kendi güvenliğini kendisi sağlamaz, kendi hukukunu kendisi tesis etmez, kendi

---

oğullarının tarım ve hayvancılıkla olan ilgilerine değinir. Hayvan kurban eden Habil'in hayvancılıkla, ekin sunan Kabil'in ise tarımla iştigal ettiğini söyler. (Bkz. Taberi, *Tarih-i Taberi I,* çev. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, 2007).

[5] Giambattista Vico, *Yeni Bilim*, çev. Sema Önal, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2007, s. 38-39.

[6] "*Maide,* 27-31.

[7] "Hani Rabbin meleklere, 'ben yeryüzünde mutlaka bir halife yaratacağım' demişti. Onlar da demişlerdi ki: 'Orada bozgunculuk edecek ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?..." (*Bakara*: 30)

[8] Şehir ve medeniyet konusunda bkz. Ali Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, çev. İbrahim Keskin, Fecr Yayınları, Ankara, 1987, s. 2.

adaletini kendisi sağlamaz. Bütün bu işleri yapan kurumlardan oluşmuş bir toplumda, bir düzen içinde yaşar. Bağımlılık onun diğerleri ile belirli hukuki, insani ve ahlaki değerler çerçevesinde yaşamasını ve ilişkiler kurmasını gerektirir. Bu ilişkiyi tesis edemeyen kişi, şehirde de yaşasa medeni değildir. Medeniyet, öncelikle başkaları ile olan bağımızı gösterir.

"Şehir" anlamına gelen "medine"den türeyen medeniyet, Batı dillerinde de benzer bir anlama sahiptir: "Civitas", "civilisation" gibi kelime ve kavramlar, Arapçada olduğu gibi, şehirle, şerhleşme ile medenileşme arasında bir koşutluk oluşturur.[9] Uygarlık sözcüğü de, tarihteki bir medeniyet oluşumuna; eğitim, edebiyat, sanat, devlet yönetimi ve şehirleşmede ortaya çıkan bir uyanışa yaptığı gönderme ile aynı yönelimi ifade eder. Bu adlandırmanın temelinde, avcı ve toplayıcı yaşam biçimi ile kültürün gelişmeyeceği, medeniyetin yerleşik hayata geçme ve şehirleşme ile ortaya çıkabileceği anlayışı vardır. Buna göre, konargöçerler, bir kültür ve uygarlık düzeyi ortaya çıkaramaz, bir mimari tarz ortaya koyamaz, eğitim kurumları oluşturamaz; yazılı kaynaklar, bilimsel ve felsefi eserler üretemezler. Hayatları bir günü yaşamak üzere tasarlanmıştır; kendi kendilerine yeterli olmaya çalışırlar, kendi güvenliklerini kendileri sağlarlar, kendi hukuklarını bizzat kendileri tanzim ederler. Başlıca motivasyon kaynakları, gündelik hayatın çarkını döndürebilmektir. Oysa medeniyet, her haliyle bir "gelecek" duygusu taşır içinde; biriken ve geleceğe yönelen bir oluşumdur. Bu nedenle insan toplulukları yerleşik hayata geçmeden, kültür ve uygarlık oluşturamamışlardır. Şehir, medeniyetin türediği beşik demektir.

Bir ev içinde aile olmak, evi şehrin, kültürün ve uygarlığın merkezi haline getirmiştir. İnsanlar ev içinde aile olmuş, soy olmuş; aileler evleri, evler şehirleri, şehirler ülkeleri meydana getirmiştir. İnsan evlenerek toprağa bağlanmış, toprağa bağlanarak doğayı işlemeyi, dünyayı kültüre, kültürü uygarlığa dönüştürmeyi öğrenmiştir. Medeni halk (*civilis*) şehri (*civitas*), şehir medeniyet (*civilization*)'i oluşturmuştur. Ev ailedir, soydur, neseptir, şeceredir. Ev dağılırsa medeniyet dağılır, ev dağılırsa şehir dağılır, ev dağılırsa yasa dağılır, ev dağılırsa soy dağılır, ev dağılırsa kavim dağılır. Yasa, örf, töre olarak *nomos*, evsizliği önler.[10] Vico, gentil kavimlerin doğuşunu, *nomos*'tan ayrılarak evlerini, ailelerini dağıtmalarına, serbest bir yaşamla yeryüzüne dağılmalarına bağlar.[11] *Nomos*, ailenin dağılmasını önleyerek, gentil örnekte olduğu üzere, insanın tekrar geldiği yeryüzünün vahşi ormanına başıboş sürüler halinde dağılmalarını önler. Böylece onları sürekli iskân halinde, aileler olarak bir arada, bir uygarlık düzeyinde tutar.

Aile, semavi kültürlerde, *nomos* çerçevesinde kurulur. Aile demek, öncelikle *nomos*'un oluştuğu ve yaşandığı yer demektir. Aile, Tanrı'nın huzurunda, şahitlerin tanıklığında, kadın ve erkeğin, aile bağlarıyla, "akit" ve "ahit" üzere bir araya gelmeleri ile oluşur. Bu nedenle evlilik pek çok hak ve hukuku içeren bir birlikteliktir. *Nomos*, bu birlikteliğin çok yönlülüğünü ifade eden bir kavramdır. Burada eşlerin birbirlerine karşı olan tutumu, giderek diğer aile fertlerine, akrabalara, komşulara karşı ilgi ve sorumluluğa dönüşür. Semavi kültürlerde cinsellikte bir kutsiyet perdesi vardır; bu, *nomos*'la kayıtlıdır. Gentil kültürlerde cinselliğin tabu sayılması söz konusu değildir. Bu kavimlerde, kendi geçmişlerindeki, henüz evin, ailenin ve soyun oluşmadığı dönmelerdeki serbest ilişki, bir şekilde devam eder. Antik Yunan ve Roma kültürleri buna örnek olarak gösterilebilir. Bu kültürlerin içinde cinselliğin bir suç, yasak veya günah sayılması (günah tek tanrılı dinlere ait bir kavramdır ve esas olarak *nomos*'a, mutlak iradeye karşı gelmeyi ifade eder) söz konusu değildir. Bu kültürler içinde, cinselliğin serbest ifadesi yanında eşcinselliğin normal, hatta iyi bir şey olarak görülmesi de söz konusu olabilir; zira onlara bunun "kötü bir şey" olduğunu söyleyecek bir ölçüt yoktur. "Evimizi bekleyecek ve çocuk doğuracak kişilere ihtiyaç duymasak kadınlarla bir araya gelmeyiz bile" ifadesi, bu kültürler içindeki cinsel serbestliği ifade eder.[12] Platon'un *Şölen* (*Symposion*) diyaloğunda bu serbest yaşantıya ilişkin örnek ifadelere rastlanabilir. O dönemlerden kalan heykellerde, bedensel gücün, güzellik ve cazibenin öne çıkarıldığı görülebilir. Cinselliğin ve beraberinde bedenin bir sorun olarak ortaya çıkması, Hıristiyanlıkla birlikte olmuştur. "Bedenin parlaklığı ruhun sefaletidir" diyen azizin sözü, bunu ifade eder. Hıristiyan kültürü içinde, bir zamanlar, bedenin cazibesini ve güzelliğini dışa vuracak her türlü uygulama (elbise, temizlik, takı, vb) kerih görülmüştür. Bu nedenle, Russell'ın ifadesiyle, bite "tanrının

---

[9] "Medeniyet" sözcüğünün tarih içinde kazandığı anlam konusunda bkz. Cemil Meriç, *Umarandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 81, vd. Lahbabi, *Milli Kültürler ve Medeniyet*, Tur Yayınları, İstanbul, 1980, s. 24, vd.

[10] *Nomos*, Yunanca'da "yasa" anlamına gelen bir kelimedir. Namus, *nomos*'un Arapçalaştırılmış halidir. Platon, *Devlet* diyaloğunda, yasanın kökeninin hak ve haksızlık duygusu olduğunu söyler. *Yasalar*'da onun göksel kökenine işaret eder. *Nomos*, göksel yasa olarak birey ve Tanrı arasındaki en eski sözleşmeye, "*ahit*"e göndermede bulunur. Buna göre "namus"un, Tanrı katından gelen, yeryüzündeki düzeni, adaleti sağlamaya yönelik, hukuk ve ahlak içerimli bir kavram olduğu söylenebilir. Vico, semavi bağı sürdüren kavimleri anlatırken, nomos'u "ilahi inayet" olarak niteler. Bu inayet sayesinde insanlar bir araya gelmişler, ev kurmuşlar, aile olmuşlar, soyu ve kavmi oluşturmuşlardır.

[11] Giambattista Vico, *Yeni Bilim*, s . 29.

[12] Bkz. Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.

incisi" gözüyle bakılmıştır.[13] Gentil kültürlerde bir "beden" sorunu olduğu açıktır; ama semavi kültürlerde de, karşıt bir tarzda da olsa, bu sorun, bir tür "bedensizleşme ideali" olarak kendini tekrarlar. Bunu Augustinus'un *İtiraflar*'ında ve İslam kültürü içinde "nefs" kavramına yüklenen kimi anlam biçimlerinde görmek mümkündür.

2. Kültür ve Medeniyet

Kültür, Latince kökenli bu sözcük, öncelikle ekip biçmeyi, tarıma geçmeyi ifade eder. İnsanın toprakla, daha geniş bir açıdan bakılırsa, doğa ile ilişkisi, onun kültürünü oluşturur. Doğada kültür yoktur. O, insanla birlikte başlayan bir üretimin adıdır. İnsanın doğanın bağrında, doğanın imkânlarını da kullanarak yaptığı, ürettiği her şey, kültür alanına girer. Taş, doğal bir nesnedir, ama bir evin temelinde kullanıldığında, ya da yontulup şekil verildiğinde, kültüre dönüşür. Kültürle insan doğada olmayan bir şeyi üretir. Evler, şehirler, sanat ve edebiyat ürünleri, bu tinsel dünyayı oluşturur. Kültür, doğada olmayanı doğaya ekler. Avcı ve toplayıcı toplum, medeniyete doğru evrilen kültür nesnelerini üretemez. Zira o, doğaya bir şey eklemez, doğada olanı toplar. Gündelik yiyeceğini oradan çıkarır, sonra başka yerlere doğru yönelir. Tarım kültürü, toprağa bağlanmayı ve orayı yurt edinmeyi gerektirir. Kültür üretmek, taşı taş üzerine koymaktır, ağaçtan saban yapmaktır, taştan topraktan ev yapmaktır, köyler ve şehirler inşa etmektir; şehri bir yasayla düzen içinde yönetmektir; belirli fikirler ve düşünceler üretip bir değerler sistemi oluşturmaktır. Bir kültür içindeki bu oluşum, medeniyete doğru evrilmeyi de ifade eder.

Kültür, genel anlamda insanın ürettiği dünyaya karşılık gelir. Ama insan hep aynı tarzda üretmez dünyayı, nesnelerle olan ilişkisi hep aynı tarzda olmaz. Dünya ile olan ilişkilileri, dünyayı dönüştürme ve kültürü üretme tarzları birbirinden farklıdır. Bu farklılaşma dünyanın, hayatın, insanın farklı algılanmasından kaynaklanır. Bir bakıma, inançtan, dünya görüşünden, hayat anlayışından kaynaklanır. Duygusal ve düşünsel yapıdan, bakma ve görme biçimlerinden kaynaklanır. Dünya görüşleri, bu zihniyet biçimleri, insanın insanla, insanın dünya ile, insanın diğer canlı ve nesnelerle, maddi ve manevi çevre ile olan ilişkisini düzenler, bu şekilde hayatın farklı biçimlerde ortaya çıkmasına neden olur. Farklı şekillerde yaşanan hayatlar; adetler, töreler, gelenek ve kültürler arasında farklılık oluşturur. Böylece kültürlerin kendilerini üretme tarzları birbirinden ayrılır, farklı kültür biçimleri ortaya çıkar. Bu açıdan bakıldığında kültür daha çok gündelik hayatın üretiliş biçimi ile ilgilidir. O hayatı üretme, insanın dünya ile olan ilişkisini düzenleme biçimidir, bir yöntemdir. Dünyayı, hayatı ve uygarlığı üretme ve biçimlendirme yöntemidir.

Burada, Vico'nun kavimler konusunda yaptığı bir ayrımdan hareket etmek, doğru ve kapsayıcı bir tutum olabilir. O, yeryüzünde iki kavimin var olduğunu söyler: (1) İbrani kavimler, (2) gentil kavimler. İbrani kavimler, ilahi inayetin bir ifadesi olarak bir arada yaşamaya eğilimli olmuşlar, Tanrı ile olan bağları çerçevesinde bir aile, ev, köy, şehir hayatı oluşturabilmişler, buna uygun aile, eğitim, hukuk, güvenlik gibi yaşama kurumları meydana getirebilmişlerdir. Ev, aile ve şehir yaşantıları, *nomos*'a, ilahi yasaya uygun bir şekilde sürmüştür. Gentil kavimler ise Tanrı ile olan bağlarını kaybetmiş, rastgele ilişkiler uğruna ailelerini dağıtmış, binlerce yıl yeryüzünde vahşi hayvan sürüleri gibi dolaştıktan sonra bir aile, soy, toplum, şehir haline gelebilmişlerdir. Ancak bu süreç dünyasal aklın çerçevesinde oluşmuş, metafizik bağlar ortaya çıkmamıştır. Gentil kültür içinde yer alan bireylerin tabii ki akılları farklı değildir, ama aklı kullanma, dünyayı anlama ve üretme biçimleri (*zihniyet*) farklıdır.[14] Birinde akıl sanıları ve izlenimleriyle, diğerinde ise *nomos*'la çalışır. Bu farklılık, onlar arasındaki zihniyet farkını da ortaya çıkarmış, bu şekilde dünya ile temasları sonucu ortaya farklı kültür oluşumları çıkmıştır. Her kültür belirli bir zihniyet, belili bir dünya görüşü, belirli bir anlayış demektir. Bu da insanın doğa, insanın insan, insanın farklı kültürlerle olan ilişkilerini belirleyen bir etmendir. Böylece bir yandan kendi varoluş dinamiğini oluştururken, diğer yandan da medeniyet unsurlarını üretir. Kabul etmek gerekir ki, bir toplumun asıl kimliği, onun kültürüdür. Duyguları, sevinçleri, acıları kültür içinde ortaya çıkar. İnsanlar, medeniyetten önce kültür içinde yaşarlar, orada sevinir, orada mutlu olurlar. Heyecanları ve umutları bir kültür içinde filizlenir. Düğünleri ve bayramları, yasları ve acıları bir kültür içinde şekillenir. Kültürlerin medeniyete katkısı ya da medeniyetle ilişkisi, bu özgün kimlik çerçevesinde oluşur.

Vico'nun kavimler arasında yaptığı ayrımından hareket edersek, başlıca üç temel kültür oluşumundan söz edebiliriz. (1) Semavi kültür, (2) gentil kültür, (3) karma kültür. Bu tür bir sınıflamanın kapsayıcı ve insanlık tarihi açısından daha kuşatıcı olduğu söylenebilir. Doğu, Batı gibi coğrafi sınıflandırmalar, Yahudi, Hıristiyan ve İslam gibi dini tasnifler, insanlık tarihini kuşatıcı bir nitelik

[13] Bkz. Bertrand Russell, *Evlilik v Ahlak*, Varlık Yayınları, 1963.

[14] Bkz. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 52, vd. Ayrıca, bkz. *Görüşler*, Beyaz Kule Yayınları, Ankara, 2009, s. 143.

sunmazlar. "Semavi kültür" ve "gentil kültür" ayrımı ise, Hz. Âdem'den günümüze, hem zamansal, hem mekânsal açıdan kapsayıcı bir bakış açısı verebilecek nitelikte görünmektedir.

2.1. Semavi Kültür Oluşumları: Semavi kültürler, Vico'nun deyişi ile "ilahi inayet" (*divine grace*) çerçevesinde filizlenmiş, bu şekilde bir arada yaşamayı başarabilmiş insanların oluşturduğu bir kültür biçimidir. İlahi inayet, insanlara bir arada yaşama duygusu vermiş, bunun için gerekli olan yasaları tanzim etmiştir. *Nomos*, ilahi yasa, semavi kültürlerin özüdür. Orada hayat *nomos*'a göre düzenlenir. Adetler, gelenekler *nomos*'a göre oluşur. Düzen, yaşama biçimi, insanlar arası ilişkiler *nomos*'a göre düzenlenir. Bu kültürler, kökenini, Tanrısal bağlantıda bulurlar. Semavi kültür, vahiy temelli bir kültürdür. Birey ve Tanrı arasındaki bu iletişim, tarih boyunca hep canlı kalmıştır. Bunun sonucunda semavi kültür oluşmuştur. Bu kültür algısında, kişi evreni kör, sağır ve dilsiz bir gidişat olarak algılamaz. Tanrının yaratımlarının sürdüğü bir sahne, kendisinin de içinde yer aldığı canlı bir varoluş hali olarak algılar. Bu algı tarzında kişinin kendisi ile, ailesiyle, çevresiyle, evrenle, canlı ve cansız nesnelerle olan ilişkisi, etik ve estetik çerçevede oluşur.

Etik değer, insanın "temsilci" olma sıfatından kaynaklanır. Kozmolojik anlamda kendinden alt ve üst kategoride olanları kendi varlığında toplayan bir varlık olarak, insan, "halife" sıfatıyla sıfatlanmıştır.[15] O, bu konumda, yağmalayıcı, sömürücü, yok edici, köleleştirici bir kimlikle ortaya çıkmaz. "Halife" olmanın anlamı, yeryüzündeki varoluşa ilişkin sorumluluk alması demektir. Bu da, merhamet, şefkat, sevgi ve muhafaza edicilik temelinde ortaya çıkar. Muhyiddin-i Arabî, *Fusûs ül-Hikem*'de şöyle der: "Tanrı, âlemi korumak hususunda *Âdem*'i kendine halife kıldı. Bu hale göre, içinde *insan-ı kâmil* var oldukça âlem daima korunmuş olacaktır."[16] Burada aşkın bir sorumlulukla insanın dünyaya, insanın insana, insanın kendisine bağlılığı söz konusudur. Bu durum, semavi kültürlerin başlıca iki özellikle, etik ve estetik tutumla ortaya çıkmalarına neden olmuştur. Sezai Karakoç, İslam medeniyetinin bir "kalb medeniyeti" olduğunu söylerken, etik ve estetik ilkelere işaret eder.[17] Semavi kültürde üstünlük ve egemenlik fikri yoktur, "halifelik" fikri, koruyuculuk fikri vardır. Bu kültür biçimi, insanın yeryüzündeki varoluşunun nihai amacını erdem ve iyilik olarak görür. Ama bu yalnız insanın insana iyiliği değildir, insanın canlı ve cansız varlığa karşı da iyiliğidir. Semavi kültürlerin kalpten, gönülden uzaklaşmaları demek, bulundukları semavi medeniyet halkasından uzaklaşmaları ve giderek gentil bir nitelik kazanmaları demektir. Semavi kültür, bir değerler kültürüdür. Bu değerleri kaybettiği zaman kendini de kaybeder, gentil medeniyet oluşumundan farkı kalmaz. Semavi kültürün gönül medeniyeti olması demek, sömürgecilikten, kölecilikten, müstemlekecilikten, yağmacılıktan, savaş ve düşmanlık tutumlarından uzaklaşması, hangi durumda olursa olsun insani değerleri öncelemesi demektir. Semavi medeniyet, aşkın bir sorumluluk karşısında vücuda gelir. İnsan karşısında, çevre karşısında, dünya ve evren karşısında ve nihayet bütün bunların en üst ve en aşkın ifadesi olarak Tanrı karşısında sorumluluk. Kişi kendinden kendine, insandan insana, toplumdan topluma, çevreden çevreye karşı sorumludur. Bu etik bağlantı en yüksek ve en bağlayıcı ifadesini Tanrı'ya karşı sorumlulukta bulur. Varlığa karşı sorumluluk Tanrı'ya karşı sorumluluk, Tanrı'ya karşı sorumluluk tüm varlığa karşı sorumluluktur.

Estetik değer de tıpkı etik değer gibi, gönül dünyasında temelini bulur. Estetik tutum açıklamaya, keşfetmeye, bilmeye, egemen olamaya, zapt etmeye yönelik bir bakış değildir. Estetik anlayışta, evrenin bir güzellik olduğu, dünyanın güzel bir dünya olduğu fikri öne çıkar. Estetik anlayış, varlığın seyrini ifade eder, bilmeye yönelik tutum daha sonra gelir. Zira estetiğin kategorisi bilme, egemen olma, hükmetme, yararlanma değil, "seyretme"dir. Yalnız bu seyretme düşünsel bir boyut da taşır içinde. Bir bakıma o da bir teori, bir fikir, bir dünya görüşü ve varlık anlayışıdır. Bu nedenle gönül kelimesinin sadece duygusal düzeyde değil, fikri düzeyde, rasyonel planda da anlaşılması gerekir. Semavi kültürlerin, estetik bir algıya sahip olması, evrenle, varlıkla ve doğa ile Tanrı merkezinde kurdukları temasın bir neticesidir. Tanrı'nın yarattığı evreni, bir sanat eseri, bir güzellik yurdu olarak görmek, bu yaklaşımın temelini oluşturur.[18]

---

[15] Yedinci dipnotta verilen *Bakara Suresi* 30. ayette, Allahın bir "halife" yaratmak istediğinden söz edilir.

[16] Muhyiddin-i Arabî, *Fusûs ül-Hikem*, çev. M. Niyazi Gençosman, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 5.

[17] Sezai Karakoç, *Kıyamet Aşısı*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1986, s. 45.

[18] İslam medeniyetinin "estetik bir medeniyet" olduğu fikrini dikkate almak, işlemek ve geliştirmek gerekir. Gerçekten de bu kültür içinde şiirden mimariye, hat, ebru, minyatür gibi sanat dallarından şehir estetiğine varıncaya değin bir estetik zevkin yansımasına tanık oluruz. Yalnız bu değildir: Estetik, bizzat hayatın içindedir; giyim kuşamda, mefruşatta, tezyinatta, halılarda, kilimlerde, kaşıklarda, tabaklarda, bizzat yaşama biçiminde, eşya ile, dünya ile temasta, hatta silahların, kılıçların üstünde; zihinsel tutumda: dünyaya, hayata, insana bakışta. Müslüman zihninin doğa ile ilişkisinin temelinde bilimsel olmadan önce estetik bir tutum vardır. Çünkü o, nesne ile iletişiminde, bir "tezahür"le, bir "yaratılış" ile, bir ihtişam ve zarafetle karşı karşıya olduğunun bilinci içindedir. Artık bu, "nesne"nin sıradan tanımının ötesine geçen bir anlayışa işaret eder.

Yaratılmış olan varlığın her zerresinde, yaratıcının sonsuz kudreti ve yaratma sanatının zarafeti parlar.[19] Varlık, O'nun "cemal" ve "celil" sıfatlarının yansıdığı bir ayna gibidir; kişi bunu sezer, hisseder, yaşar.[20] Semavi kültür oluşumları, özellikle etik ve estetik değerleri öne çıkaran tutumu ile evrenin, dünyanın, çevrenin ve insanlığın korunması adına önemli değerler ortaya koymuşlardır.

2.2. Gentil Kültür Oluşumları: Gentil kültürlerin oluşumunda, akıl, güç, üstünlük ve egemenlik fikri önemli rol oynamıştır. Bu kavimler, dağınık ve başıboş halden, aklın ışığı sayesinde kurtulup bir arada yaşamanın yolunu bulmuşlar, bu şekilde ev, hane, aile haline gelebilmişlerdir. Dünyayı akıl ve tecrübe ile kavramaya çalıştıkları için, bu tür toplumlarda felsefe, sanat ve bilim gelişmiştir. Hayatı ve evreni anlamlandırma gereksinimleri, felsefenin gelişmesini sağlamıştır. Gentil kültürler, medeniyetin oluşumuna, şiir, felsefe, edebiyat, mimari, heykel, hukuk gibi konularda önemli katkılar sağlamışlardır. Ne var ki, güç, üstünlük ve egemenlik fikri, onlarda köleci, yağmacı, sömürgeci, savaşçı bir ruh oluşturmuştur. Günümüzde de yaşanan birçok sorunun temelinde bu zihniyet biçiminin olduğu söylenebilir.

Bu oluşuma, mimaride antik Mısır'ı, bilimsel düşünce ve felsefenin ortaya çıkışında Antik Yunan'ı, hukuk, sanat ve edebiyatta Roma'yı örnek olarak gösterebiliriz. Aklın üstünlüğü iddiası bilimi, felsefeyi, edebiyatı, hukuku oluşturduğu gibi, güç üstünlüğü iddiası da köleliği ve sınıfsal ayrımı meydana getirmiştir. Sonunda bütün bu ayrımlar, bir sömürü ve egemenlik kültürüne dönüşmüştür. Gentil kültür, felsefesiyle, tiyatrosuyla, sporuyla, mimarisiyle, sanatı ve hukukuyla bir görkem kültürüdür; semavi kültürlerdeki sevgi, merhamet, şefkat, fedakarlık, koruyuculuk gibi ileri insanlık değerlerinin bulunduğu "halifelik" tarzını değil ezme, sömürme, köleleştirme, hükmetme iradesinin bulunduğu "efendilik" tarzını yansıtır. **Asalet, güç ve gurur, onun temel değerlerini oluşturur. Semavi medeniyetlerde ise temel ayrım "merhamet" konusunda ortaya çıkar. İlkinde ötekini ezmeye ve sindirmeye yönelik bir ruh hali varken ikincisinde ötekini kucaklama, koruma, onu düşünme, onun için yaşama fikri öne çıkar. Nietzsche'nin Hıristiyanlığa saldırılarından biri de bu noktada gerçekleşir: Merhametle zayıfların yaşamasına, hayata tutunmasına katkı sağladığı için Hıristiyanlığı eleştirir. "Ben fakire sadaka verecek kadar yoksul değilim" der. Darwin'den aldığı doğal ayıklama (*natırel selection*) kavramıyla, zayıf olanın ayıklanması ve geride güçlülerin kalmasını ister. Böylece üst insana (ubermensch) giden yol da açılmış olacaktır.** Gentil kültür oluşumlarının temelinde insanın vahşi gücü, sınırsız sahip olma arzusu ve hükmetme tutkusu vardır. Bu kaba ve ilkel duygular, bilim, felsefe, sanat ve siyasetin süslü kavramları ile görünmez hale gelebilir. Bu nedenle bugün insan haklarından en çok söz eden toplumların en sömürgeci, en çok silah üreten, yeryüzündeki savaşları en çok körükleyen toplumlar olmalarını garip karşılamamak gerekir. Dostoyevski, bir romanında, cana kıyıcılıkla en ileri giden ve en çok ustalık gösterenlerin uygar kimseler olduklarını söyler.[21] Bunun gibi gentil kültür de gücün etkin olduğu bir kültürdür. Akıl, Roma hukukunda olduğu gibi, bir düzen ve yasa oluşturmak ister; ancak bu yasa ve düzeni oluşturmak isteyen akıl, üstünlerin, egemen olanların, özgür ve soyluların aklıdır. Yasayı yapan da, düzeni kuran da, sistemi oluşturan da, bilimi, felsefeyi üreten de bu akıldır. Bugün de dünyanın açlık ve yoksulluğu aynı gentil tutumla açıklanabilir. Açlık yokluktan kaynaklanmaz, var olan şeye ulaşamamaktan kaynaklanır. Gentil zihniyet, açlıktan ölümü, "mutlak yoksulluk" (*absolute poverty*)'a bağlar ve böylece bir bakıma bu bilimsel ve kategorik algılayış biçimi ile varlık içinde açlıktan ölmeyi mazur göstermenin yolunu da bulur. Gentil kültür, medeniyet değerlerini de çatışma nedeni olarak kullanabilir. Sözgelimi, ülkeleri istila eden, onların kaynaklarını sömüren bir güç, yaptığı bu işi medeniyet, özgürlük ve adalet taşıyıcılığı ile gerekçelendirebilir. Gentil kavimler, medeniyet unsurlarını üretirler, ama bilimden teknolojiye, edebiyattan felsefeye medeniyetin tüm unsurlarını sömürü, baskı, şiddet aracı olarak da kullanırlar. Gentil davranış biçimi, bugün, Batı kültürünü en iyi açıklayabilecek tutumlardan biri gibi görünmektedir. Batının, medeniyet unsurlarını üretmekle değil kullanmakla alakalı bir sorunu vardır. Bu durum, hayatı, dünyayı ve insanı anlamak ve anlamlandırmakla alakalı bir sorundur ve bu medeniyet unsurlarını üretmekten daha müşkül bir duruma işaret eder. O zaman şunu demeli: Asıl medenilik, medeniyet unsurlarını üretmekte değil, öncelikle insani bir duyarlılık içinde onları anlamlandıracak bir dünya ve hayat algısına erişmektir.

---

[19] Bkz. "Allah her şeyi güzel yarattı…" (*Secde*: 7)

[20] Augustinus, taratan ve yaratılan arasındaki güzellik ilişkisini ve bunun algılanış biçimini şu şekilde dile getirir: "Öyleyse sen, Rab, onları yarattın, sen güzelsin, çünkü yarattıkların güzel, sen iyisin çünkü yarattıkların iyi, Sen var olansın çünkü onlar var. Ne var ki onlar yaratıcıları olan sen kadar ne güzeller, ne iyiler, ne de gerçekler; seninle kıyaslandıklarında ne güzellikleri, ne iyilikleri, ne de varlıkları kalır." (Augustinus, *İtiraflar*, çev. Dominik Pamir, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 269.

[21] Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, çev. Mehmet Özgül, Adam Yayınları, İstanbul, 1989, s. 26.

2.3. Karma Kültür Oluşumları: Karma kültür, her iki kültürün de özelliklerinden pay alan bir yapılanmadır. Zaman zaman semavi, zaman zaman gentil özellikler gösterebilir. Semavi kültürler, kimi zaman kendi karakterlerinin dışına çıkarak gentil davranışlar sergilemeye başlayabilir; aynı şekilde gentil kültürlerde de insani değerlerin etkinliği gözlenebilir, adalet ve insani değerlerin etkinliği söz konusu olabilir. Karma kültürün modern zamanlarda yaygın bir kültür biçimi haline geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle semavi kültür halkası içinde, gentil davranış biçimleri yaygınlaşmıştır. Konum itibariyle semavi bir kültüre aittir, ama davranış biçimi olarak gentil özellikler gösterebilir; ya da bunun tam tersi: konum itibariyle gentildir, ama ürettiği davranışlar açısından semavi kültürlere benzer. Bunu gentil kültür içinde semavi değerlerin, semavi kültür içinde gentil değerlerin işler hale gelmesi olarak anlayabiliriz. Hint ve Çin kadim kültürleri de, insan ve varlık anlayışları bakımından karma kültürün özelliklerini taşırlar.

Gentil kültürler, adalet, özgürlük, hukuk, insan hakları gibi söylemlere dayansalar da, aynı şekilde semavi kültürler kendi içlerinde bir "sulh" mesajı taşısalar da, bunlardan çıkan yaşama kültürü aksi bir şekilde zaman zaman çatışmaya eğilimli olabilmişlerdir. Kutsal savaş mantığı bunu göstermektedir. Buna bakılırsa, ne gentil kültür, ne de semavi kültür tam olarak kendilerini, kendi mesajlarını gerçekleştirebilmiştir. Zira semavi kültürler içinde her zaman savaş olmuş, çatışma yaşanmış. gentil kültürler de her zaman ezmeye, sömürmeye, köleleştirmeye eğilim duymuşlardır. Semavi medeniyetlerde "saldırı" değil "savunma" fikri vardır. Öldürme fikri, en büyük kötülük olarak görülür. İslam tarihinde yapılan savaşlara bakılırsa, onların bir istila, bir saldırı, bir yok etme, bir yağmalama fikri taşımadığı, aksine gentil hücumlar karşısında, yağmalamaya, köleleştirmeye, yok etmeye karşı bir refleks olduğu görülebilir. Gentil kültürlerde ise saldırı, istila, ele geçirme, yağmalama, köleleştirme duygusu ön plandadır. Öldürme, yok etme onlarda tiksinti verici, kötü bir davranış olarak değil, "kahramanlık" olarak algılanır.

Günümüzde semavi ve gentil kültür biçimlerini ayrı ayrı coğrafya ve ayrı ayrı kültür havzalarında değil, iç içe geçmiş bir şekilde görebiliriz. Onlar, kimi zaman aynı şehrin farklı sokaklarında, kimi zaman aynı evin içinde, kimi zaman aynı insanın kişiliğinde bile gözlemlenebilir. Bu "bir aradalık" karma kültürün en önemli özelliğidir.

2. Medeniyetin Üst Değerleri

Medeniyet adetlerden, geleneklerden, zihniyet biçimlerinden, kültürlerden, bütün bu oluşumların ortak paydalarından ortaya çıkan bir üst değer, bir üst kimlik, bir üst kategoridir.[22] Sürekli ve kalıcı değerdir. Donmuş ve katılaşmış bir cisim değildir. Canlı bir oluşumdur, bir süregelme ve süregitmedir. Birçok kültürün doğup büyüdüğü, en sonunda da ortadan kalktığı ana halkadır. O, kültürlerin bütün yaratıcı ve özgün çabalarını kendine katar. Tıpkı Bergson'nun "yaratıcı tekamülü"nde olduğu gibi: insanlık tini bir yaşam atılımı (*élan vital*) içinde, yuvarlanan bir kartopu gibi gittikçe büyür, birikir, zenginleşir. Sürekli bir oluşum olarak kendini dünden bugüne, bugünden yarına doğru, zamanın birikim ve deneyimini de kendine katarak taşır.[23] Bu nedenle medeniyet(ler)in ölmesi diye bir şey söz konusu değildir. Onda, ilk insandan günümüze, tüm insanlık tininin birikimi vardır. Bir kültürel oluşum yerini bir başkasına bırakırken, sahip olduğu deneyimi de aktarır. Bu bakımdan ortadan kalkan, miadını dolduran her gelişme yenileri için bir "gübre" görevi görür. Kültürler arasındaki bu etkileşimi ana baba ve evlat arasındaki kalıtım ve mirasa benzetmek doğru olacaktır. Bir önceki kuşak, bir sonrakine sadece genlerini değil, davranış biçimlerini, adet ve törelerini de bırakır.[24]

Bir kültürün insanı ve evreni anlama gücü, onun medeniyete katılım oranını belirler. İnsanı bir değer haline getiremeyen, hayvanı, börtü böceği, suyu, taşı toprağı bir değer olarak görmeyen kültürler, medeniyete katılma yeterliliği gösteremezler. Kültürlerin ürettikleri medeniyet unsurları, o kültüre aittir; ne kadar çok medeniyet unsuru üretirlerse o kadar çok medeniyete katılırlar, kendilerini medeniyet düzeyinde o kadar çok ifade ederler. Medeniyet dairesi içindeki etkinlikleri, kültürlerin medeniyet üretme kapasiteleri ile doğru orantılıdır. Batı medeniyeti, Doğu medeniyeti, İslam medeniyeti, Hıristiyan medeniyeti, Yahudi

---

[22] Ziya Gökalp'e göre de önce kültür vardır, sonra medeniyet oluşur. Medeniyet, "milletlerin içtimai hayatlarının müşterek bir mecmuası"dır.[22] O, kültür (*hars*) ve medeniyet ayrımında kültürün milli, medeniyetin evrensel olduğu hususuna vurgu yapar. Kültür duygulardan, medeniyet bilgilerden oluşur. Medeniyetin akıl ve yöntem vasıtalarıyla oluştuğunu, kültürlerin ise ilham ve sezgi (*hads*) ile oluştuğunu söyler. Medeniyet fikirlerin (iktisadi, ahlaki, dini) toplamı, kültür ise duyguların (dini, ahlaki, bedii) toplamıdır. (Bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Nilüfer Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 29, 37, ayrıca bkz. *Türk Medeniyet Tarihi*, Elips Yayınları, Ankara, 2007, s. 25). Ali Şeraiti de medeniyetin birliği ve evrenselliği üzerinde durur. (Ali Şeriati, *Medeniye Tarihi I*, s. 14.)

[23] Bkz. Henri Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, çev. Şekip Tunç, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 16.

[24] Bkz. Pitirim A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, s. 141, 166.

medeniyeti, Hint, Çin Medeniyeti, bütün bu adlandırmalar, bu kültür halkaları içinde ortaya çıkan medeniyet unsurlarını ifade ederler.

Medeniyet, kültürlerin ürettiği medeniyet unsurlarından oluşur. Medeniyet unsurlarını belirleyen özellikler şu şekilde özetlenebilir: Bir kültürün içinden çıkmış olmalarına karşın kültürler üstü olmaları, evrensel olmaları, bütün insanlığa seslenmeleri, bir dinin içinden çıkmış olmalarına karşın dinler üstü olmaları, insani duyarlılıkları yansıtmaları, çatışmayı değil uzlaşmayı öne çıkarmaları, duygular düzeyinde değil rasyonel düzeyde ifade bulmaları, birlikte varolma duygusu vermeleri, insan için ve insandan ötürü bir değer taşımaları, insanlık değerlerini amaç edinmeleri, yerel kimliklerden sıyrılmış olmaları. Bütün bu özelliklerden dolayı, medeniyet sürekli ve kalıcı değer demektir. Sıralanan bu özelliklere karşın, kabul etmek gerekir ki, medeniyeti oluşturan unsurlar aynı derecede evrensel ve kültürler üstü değildir. Bilim gibi medeniyet unsurlarından bazıları daha evrenseldir, sanat, edebiyat ve müzik gibi bazıları da içinden çıktıkları kültüre daha yakın bir mesafede dururlar. Her medeniyet unsuru, az ya da çok, içinden çıktığı kültürün zihniyet biçimini yansıtır. Her bir medeniyet unsuru aynı düzeyde evrensel değildir. Edebiyatın içinde, yazıldığı dilden başlayarak, ele aldığı bireysel ve toplumsal yaşayışa kadar birçok unsur, kültüre aittir. Ama sergilenen sanatsal duyarlık ona evrensel bir boyut kazandırır.

3. Medeniyet, Çatışma ve Uzlaşı

Medeniyet kendi kendisi ile çatışan, kendi kendisini yok eden bir oluşum değildir. Çatışma alt oluşumlarda ortaya çıkar. Üst oluşum olan medeniyet, kültürlerin kendisine kattığı evrensel nitelikli unsurlarla, çatışmanın en aza indiği bir noktaya işaret eder. Bu özelliği ile, hırçın akan ırmakların döküldüğü ve kendisinde durulduğu bir deniz gibidir. O, kendi kendisi ile uyuşan, kendi kendisini destekleyen, içinde karşıt tezler barındırsa da bunu şiddete dönüştürmeyen bir oluşumdur. Medeniyet unsurları, çatışma nedeni olmadığı gibi, kültürler arası çatışmaları, insani duyarlığı, ortak değer ve kurumları ile dizginleyen, bir bakıma "herkes için iyi", "herkes için makul" ve "herkes için uygun" olandır. İçerdiği hukuk, adalet, insan hakları gibi değerleri ile çatışmaları körükleyecek değil, önleyecek bir yapıdadır. Çatışma hali, doğal dürtülerden ve kaba duygulardan kaynaklanır. Sömürme, hükmetme, köleleştirme, müstemleke haline getirme, bütün bu ilkel durumlar, insanın hukuk, adalet, etik değerler üretemediği, ya da taraflı bir şekilde, belirli bir sınıfa özgü (sözgelimi beyazlar, özgür insanlar gibi) ürettiği bir durumun ürünü olarak ortaya çıkarlar. Bu nedenle çatışma insani duyarlığın hissizleştiği kösnül, bencil, hodgam bir durumda ortaya çıkar, insanlık değerlerinin zirve yaptığı medeni durumlarda değil. Çatışma medenileşmemiş, ötekini tanımamış ilkel, kaba ve bencil duygular arasında gerçekleşir.

Tabii ki bu durumda şu soru ilgi çekici olabilir: En çok şiddet uygulayan ve en çok şiddet aracı üreten toplumlar neden medeni ya da kendilerini medeni olarak tanımlayan toplumlardır? Yukarıda, Dostoyevski'nin, "Cana kıyıcılıkta en ince ustalıklar gösterenlerin uygar kimseler olduklarına hiç dikkat ettiniz mi?" sorusuna yer vermiştik. Gentil davranış biçimi gösteren toplumlar, insanın ham halini terbiye etmede, onun içgüdülerine, kıskançlıklarına, hırslarına, tutkularına, duygularına yeterince ulaşamazlar. Onların tanrı tasavvurlarının bile insanın en ilkel, en etkili ve en temel dürtülerini temsil edecek şekilde dizayn edildiğini görürüz. Bunlar içinde kıskançlık, hırs, bencillik, çekememezlik, düşmanlık, yok etme, savaşma duygusu vardır. Gentilleşmiş ya da gentil davranışlar sergileyen toplumların şiddet aracı üretmelerine; bilim, sanat, felsefe, özgürlük, adalet, insan hakları gibi değerlerden söz etmelerine karşın en çok şiddete, tahakküme ve sömürüye eğilimli toplumlar olmalarına şaşırmamak gerekir. Bu, bugün de böyledir.

Adetler, gelenekler, zihniyet biçimleri, kültürel oluşumlar, bütün bu alt unsurlar, sürekli çatışmaya eğilim duyarlar. Medeniyetten kültüre, kültürden alt kültürlere, zihniyetlere, geleneklere, törelere inildikçe şiddet potansiyeli de artar. Medeniyet ortamı, piramidin tepesi gibidir, şiddet eğiliminin en aza indiği yerdir. Kültürlere, alt kültürlere inildikçe şiddet eğiliminin yükselişe geçtiğini görebiliriz. Medeniyet ittifak demektir; çatışmanın türediği değil, en aza indiği üst değerler alanını ifade eder. Çatışma nedeni olmadığı gibi çatışmayı da önler. Medeniyetin "hukuk", "adalet", "barış", "insan hakları", "refah" değerleri, çatışmayı önleyen değerlerdir. İnsanlar ve kültürler medenileştikleri için değil, medenileşemedikleri için çatışırlar. Medeniyet, aşinalıktır. Çatışmanın temelinde aşinalık değil, yabancılık ve yabanilik vardır. Çatışmalar, kültür ve alt kültür alanlarında ortaya çıkar. Sadece farklı kültür oluşumları değil, aynı kültür halkası içinde bulunan kültürel oluşumlar da birbirleri ile çatışma eğilimi taşırlar. Bu da onların diğerleri üzerindeki üstünlük ve egemenlik isteğinden kaynaklanır. Aynı medeniyet halkası içinde yer alan kültürlerin birbirleri ile olan mücadelesi, kültür içinde öne çıkma, baskın ve belirgin hale gelme çabası olarak değerlendirebilir. Bu bağlamda medeniyetler arası çatışmadan değil, aynı medeniyet halkası içinde yer alan, aynı medeniyeti oluşturan kültürler arasındaki çatışmalardan söz edilebilir. Bu, aynı evin içinde yaşayan

kardeşlerin kendi aralarındaki kavga ve çatışmalarını hatırlatır. Oysa semavi dinler yeryüzüne barışı, kardeşliği, merhameti getirme iddiası güderler. Semavi kültür, bir merhamet, barış ve kardeşlik kültürüdür. Savaş durumunda, üstünlük ve egemenlik fikriyle, kendi alanlarının dışına çıkarak gentil özellikler göstermeye başlar. Semavi kültürü kuran ve geliştiren durum çatışma, sömürü ve şiddet özelliği değil, barış ve kardeşlik özelliğidir. Semavi kültürler, bu değerlerden uzaklaştıklarında kendi değerlerinden de uzaklaşırlar.[25]

Bu nedenle bugün "medeniyetler çatışması" (*clash of civilisations*) denilen durum, medeniyetin değil, kültürler ve alt kültürler arasındaki bir çatışmadır. İnsanlar medeniyet değerlerini ürettikçe ve bu değerlere bağlı kaldıkça şiddetten ve çatışmadan uzaklaşmanın yolunu da bulurlar. Yerel değerleri öne çıkardıkça, çatışma ve şiddete başvurma nedenleri de artar. Semavi kültürlerin çatışma ve şiddetle ilgisi, ilginç bir nitelik gösterir. Bu onların Hıristiyan, Yahudi veya Müslüman olmalarından değil olamamalarından, dinlerin barış, kardeşlik, uzlaşı mesajlarını algılayamamalarından, bunun yerine gentil kültürlerin köleleştirme, sömürme, üstünlük sağlama, egemen olma, tahakküm etme gibi vahşi değerlerini benimsemiş olmalarından kaynaklanır. Bugünkü Batı kültürü, saldırgan, sömürgeci, müstemlekeci, yok edici, ileri savaş ve şiddet araçlarını üreten tutumuyla, semavi kültürün özelliklerini değil, tam da gentil kültürün özelliklerini taşır. Bu özelliklerin ona, Hıristiyanlığın merhamet ve sevgi mesajlarına karşın, köleci, savaşçı, sınıfçı Antik Yunan ve Roma kültürlerinden kalan bir miras olduğu söylenebilir. Semavi kültür sulhu, gentil kültür savaşı, sömürüyü ve tahakkümü esas alır. Semavi kültürlerde de "savaş" vardır, ancak bu "saldırı" değil, "savunma" şeklindedir. Bir tehlikeyi önlemek ve tarihe yol açmak şeklindedir.

Sonuç

Peki, bu verilerden hareket edildiğinde gelecek için ne söylenebilir, nasıl bir öngörüde bulunulabilir? Bugün insanlık kendi aklı sayesinde geliştirdiği bilim ve teknoloji ile yeryüzündeki insan varoluşunu tümden yok edebilecek bir aşamaya gelmiştir. Bu, insan aklının kendi kendisine karşı bir saldırısı olarak görülebilir. Bir yandan aşırı silahlanma, öte yandan ağır çevre sorunları dünyayı gün geçtikçe belirli bir sona doğru sürüklemektedir. Bu, ondaki gentil eğilimin zirve noktasına tırmandığının ifadesidir. Aklın sağaltılması gerekmektedir. Akıl, kendini, kendi soyunu esenliğe ve kurtuluşa çıkaracak yolu bulmalıdır. Önünde iki seçenek vardır: Ya kendi kendini yok edecek ya da kendini yok edecek uygulamaların önüne geçecektir. Her varlık gibi insanda da var olan kendi varlığını koruma ve sürdürme içgüdüsünün, ona bir çıkış yolu sunacağı düşünülebilir. Akıl ve vicdandan, öncelikle bu sürecin önüne geçmesi ve onu tersine çevirmesi beklenebilir. Bu da insanlığın ortak dili olan medeniyet değerlerinin daha fazla işlevsel hale gelmesi, yaptırım ve bağlayıcılığı olan medeniyet kurumlarının oluşturulmasıyla gerçekleşebilir. Nitekim bu tür kurumların oluşmaya başladığına, dünya ülkelerinin bu tür sözleşme ve kurumların teşekkülü için imza attıklarına şahit olmaktayız.

Bu iyimser yaklaşımı sürdürürsek, kültürlerin kendi içlerinde "durulma" ve "sulh" yaşayacakları bir döneme doğru gittiklerini söyleyebiliriz. Dünya artık büyük çaplı çatışmaları kaldırabilecek güçte değildir. Bugün, ülkeler ve insanlar arasındaki ilişkiler daha sıkı hale geldiğinden, en küçük bir hareketlilik, bir rahatsızlık, bütün dünyayı, dünyadaki dengeleri etkileyebilmektedir. İnsan aklının, kendini koruyacak denli sağduyulu düşünebileceğini kabul etmek gerekir; bu içgüdüsel, refleksif bir durumdur. Bu nedenle normal koşullar altında şiddetin ve çatışmanın durulmasını beklemek gerekir. Bu da yeryüzünde daha az haksızlık ve daha çok adalet demektir. Yeryüzü imkânlarının nispeten daha adil bir şekilde paylaşılması demektir. İnsan hak ve özgürlüklerini önceleyen refah toplumları oluştukça, çatışma riski de azalacaktır. Medeniyetin sulh, adalet, refah ve insan hakları gibi değerleri, yeryüzüne hâkim olan vahşi gücün yerini yeni denge ve oluşumların almasıyla gerçekleşecektir. Bu da söz konusu vahşi gücün yeni oluşumlarca dengelenmesi ya da bu vahşi gücün kendi kendini ıslah etmesi ile mümkün olacaktır. Semavi kültürlerin özünde bulunan, insanlık değerlerini önceleyen "barış", "kurtuluş", "kardeşlik", "sevgi" mesajlarının yeniden anlaşılması ve işlerlik kazanmasının, bu dengenin kurulmasında önemli bir etkisinin olacağı düşünülebilir.[26]

---

[25] Semavi kültür halkasından çıkıp gentil davranışlar sergileyen toplumların üstünlük, egemenlik, sömürü, köleleştirme amacına yönelen davranış biçimlerinin felsefi arka planı için bkz. Şaban Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2006, s. 100-153.

[26] **Bugün akıl, kendi kendini tahrip aşamasına gelmiştir. Aklın kendini ıslah edebilmesi için semavi kültürlerin aşkın sorumluluk, merhamet, şefkat, ihtimam gibi değerlerine ihtiyaç duyulacağı bir gerçektir. Ancak bu şekilde ıslahedilebilir, bu şekilde zararsız hale gelebilir. Bu durum, aklın kökeninde olan "bağlama", "bağlanma" anlamıyla da uyum içindedir. Aklın bu semavi değerlere bağlılığı, onun kurtuluşunu ve ıslahını kolaylaştıracaktır.**

Ancak burada başka bir sorun daha kendini göstermektedir: Medeniyet değerlerinin işlevsel hale gelmesiyle ortaya çıkan bu durulma ve çatışmasızlık hali, "tarihin sonu" tezine bir destek olarak anlaşılabilir mi?[27] Şöyle düşünülebilir: Eğer çatışma yoksa, zıtlar uyuma kavuşmuşsa, tarihin de sonu gelmiş demektir. Tabii ki bunu söylemek mümkün değildir. Evrendeki ve insan dünyasındaki süreç devam edecektir. Çatışma tümüyle ortadan kalkmayacağı gibi, gelişme de ortadan kalkmaz. Çatışma, insanın kendi içindeki çatışmadan toplum ve devletler arasındaki çatışma ve sorunlara değin birçok boyut içinde ortaya çıkar. Kültürler, kendilerini diğerlerine karşı daha sorumlu ve hoşgörülü, etik ve hukuki bir çerçevede konumlandıracaklardır. "Hoşgörü" ve "insanlık değeri" üzerinde duran filozoflar, konumun teorik düzeyde olabilirliğine işaret etmektedirler. Öte yandan, oluş ve bozuluşun, yaratış ve yaratılışın sürdüğü her bir an, tarih de kendi atılımını sürdürecektir. Tarih, insan bilincinin dünyaya değmesi ile başlamıştır; tarihin sonu da yine bu bilincin dünyadan silinmesi ile olacaktır.

[27] Dünyada son çeyrek asırda ortaya çıkan kimi sosyal, siyasal ve ideolojik oluşumlara bakarak tarihin sonu geldiğini söylemek bir tür kehanet-severlik olsa gerek. Şunu söylemek doğru olabilir: Tarih nasıl insanın dünyaya gelişi ile başlamışsa, dünyadan gidişi ile de son bulacaktır. Bilincin sonu tarihin de sonu olacaktır. (Tarihin sonu iddiası için bkz. Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?* çev. Yusuf Kaplan, Vadi Yayınları, Ankara, 2003, s. 22, vd.)